

Derleme • Review

Psikanalizde Kültür ve Birey

Culture and Individual in Psychoanalysis

Semra KİYE^{1a}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı,

Muş, Türkiye

ORCID: 0000-0003-4414-5765

s.kiye@alparslan.edu.tr

Anahtar

Kelimeler:

- 1.Psikanaliz
- 2.Kültür
- 3.Birey
- 4.Kitle Psikolojisi

Keywords:

- 1 Psychoanalysis
- 2.Culture
- 3.Individual
4. Mass psychology

Geliş Tarihi:

10.10.2022

Kabul Tarihi:

14.12.2022

Yayın Tarihi:

29.12.2022

Öz

Bu makalede Sigmund Freud'un geliştirdiği Psikanaliz Kuramı bağlamında kültür, uygarlık, medeniyet, bireysellik ve toplumsallaşma, birey ve mutluluk, kitle ve kitle psikolojisi konuları incelenmiştir. Bu kavramlar Psikanaliz bağlamında ele alınmadan önce kültürün genel bir tanımlaması yapılarak bireyci ve kolektif kültür biçimleri açıklanmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde kültür, uygarlık, medeniyet, medeni insan, toplumsallaşma gibi kavramlar tanımlanarak Psikanaliz' de nasıl ele alındıkları değerlendirilmiştir. Ayrıca Psikanaliz için önemli olan kitle kavramı ve kitle psikolojisinin etkileri belirtilen kuram çerçevesinde tartışılmıştır. Buna göre özellikle kültüre uyumlu bir şekilde yaşayan ve yaşamayan, toplumsallaşan ve toplumsallaşamayan bireylerin mutlu, huzurlu olma durumları incelenmiştir. Kitle psikolojisinin etkileri, psikanalizde bireyselleşme ve bireyselleşmenin önemi üzerinde durulduktan sonra son olarak Psikanaliz' in sözü edilen kavramlara ilişkin çizdiği genel tablo ve verdiği mesajlara yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

Abstract

In this article, culture, civilization, individuality and socialization, individual and happiness, mass and mass psychology were examined in the context of Psychoanalysis Theory developed by Sigmund Freud. Before these concepts are discussed in the context of Psychoanalysis, a general definition of culture is made and individualistic and collective forms of culture are explained. Within the framework of explanations to this, concepts such as culture, civilization, civilized person, were defined and how they were handled in Psychoanalysis was evaluated. Then, the concept of mass, which is important for psychoanalysis, and the effects of mass psychology are discussed. According to this, the happiness and peace of individuals who live and do not live in harmony with the culture, socialize and not socialize, were examined according to Psychoanalysis. Finally, in the discussion and conclusion part, an evaluation has been made about the general picture drawn by Psychoanalysis regarding the mentioned concepts and the messages it gives.

Atf: Kiye, S. (2022). Psikanalizde kültür ve birey. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 370-387.

Citation: Kiye, S. (2022). Culture and individual in psychoanalysis. *MAUN Journal of Education*, 2(2), 370-387.

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author

Giriş

Psikanaliz, Sigmund Freud (1856-1939) tarafından bir psikoterapi ve psikolojik danışma kuramı olarak geliştirilmiştir. Freud'un fikirlerinin, psikolojik danışma uygulamalarına temel teşkil ettiği ve bu alana çok büyük bir etkisinin olduğu belirtilmekte (Murdock, 2012) 1930, 1940 ve 1950'li yıllarda en etkili psikoterapi ve psikolojik danışma kuramının psikanaliz olduğu ifade edilmektedir (Sharf, 2014). Psikanalizde kişiliği anlamaya ve açıklamaya yönelik geliştirilen yapısal kişilik kuramı temelde üç benlik yapısının çatışmasından söz etmektedir. Bu yapılar; iyiden kötüden, ahlaktan ve değer yargılarından habersiz olan id, dünyaya açılan, hem dış hem de iç algıları inceleyen ego, bütün ahlaki baskıları, kusursuzlaşma isteğini barındıran ve aynı zamanda üst benlik olarak da adlandırılan süperegodur (Freud, 2002). Kurama göre birey içinde yaşadığı kültürden etkilenmekte ve toplumsallaşabilmek için bu yapılar arasındaki çatışmalarda kültüre uygun şeklide hareket etmeye çalışmaktadır (Freud, 2015). Bu çalışmanın amacı kültür bağlamında psikanalizde kültür, birey, kültür içinde bireyselleşme konuları ile kitle olgusunun bu sürece etkilerinin incelenmesidir.

Kültür Kavramı

Kültür; toplumun konuştuğu dili, yeme-içme, giyinme, eğlenme biçimlerini, genel yaşam koşullarını, aile hayatı ve çocuk yetiştirme tarzlarını, sanat hayatını, müziği, edebiyatı, görgü kurallarını ve evlilik-cenaze merasimlerini kapsayan bir tanıma sahiptir (Baymur, 1994). Kültür kavramı bu çok yönlülüğüyle antropoloji, psikoloji, tarih, sosyoloji, etnoloji gibi pek çok farklı bilim alanını ilgilendirmektedir (Arslanoğlu, 2000). İnsanlar belirli bir kültürel değer sistemi oluşturduktan sonra diğer kültürleri kendi değer sistemleriyle karşılaştırmakta ve genellikle kendi kültüründen uzak kültürleri tuhaf olarak değerlendirmektedir. Toplumlar bireylerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda ölçütler belirlemiştir. Birey bu ölçütlere uyumu düzeyinde toplumsallaşır, sosyal ve toplumsal bir varlık olarak belirli bir toplumsal çevrede yaşayarak hem o toplumu etkiler hem de o toplumdaki etkilenir (Baymur, 1994). Belirli bir kültür içinde var olmak ya da yaşayabilmek, o kültürün gelenek ve görenekleriyle, yaşam tarzıyla, genel nitelikleriyle uyumlu bir benlik yapısını ortaya koymayı gerektirir. Ortak bir kültürü paylaşan ve o kültür içinde yetişmiş

insanların benliklerinde benzerlikler, ortak özellikler oluşması beklenir ve bu durum doğal karşılanır (Kağıtçıbaşı, 2006). Bununla birlikte kültürel değerlerin ve özelliklerin değişmezliği söz konusu değildir. İkel toplumlardan günümüze pek çok değişim yaşanmıştır. Değişimler birer ihtiyaç haline geldiğinde bunu engellemeye çalışmanın veya görmezden gelmenin kültüre bir katkısı olmamakta aksine bu durum kültürün gerilemesine neden olabilmektedir. Nitekim değişim gelişimin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (Ertürk ve Sivritepe, 2017; Kağıtçıbaşı, 2006).

Bütün insanların belirli bir şekilde oluşturulmuş kuralları, değerleri, yasakları içeren kendi toplumlarına ait bir kültürleri vardır. Kültürsüz bir insandan söz edilemez. Kültüre has ve insanda aidiyet duygusu oluşturan, yabancılaşmayı ortadan kaldıran, uyumu kolaylaştıran bütün bu sosyal parametreler insan henüz doğmadan onu etkilemeye başlamaktadır (Tunaboylu-İkiz, 2006). İnsanoğlunu etkileyen ve şekillendiren iki farklı kültürel bağlamdan söz edilebilir. Bunlardan ilki bireyci bağlam olarak ele alınır ve bireyselliği ön plana çıkarır ikincisi ise kolektif bağlam olarak adlandırılır, gruplar halinde yaşamayı ifade eder ve bireysel rekabetten kaçınır. Bireyci kültürlerde insanlar bireysel başarı ihtiyacı içinde, kendilerini daha bağımsız ve eşsiz görme eğilimindedirler. Kolektif kültürlerde yaşayan insanlar ise kendilerini daha büyük bir grubun parçası olarak değerlendirir ve işbirliği kavramına daha yatkın olarak bireysel rekabetten ziyade grubun başarısını önemserler (Kağıtçıbaşı, 2006). Örneğin ABD’de ‘Gıcırdayan tekerleği yağlarlar.’ gibi bireyin kendi ihtiyacını duyurmak için çabalaması gerektiğini belirten bir deyim varken Japonya’da ‘Yerinden çıkan çiviye çekiçle vururlar.’ deyiimiyle bireysel sivrilmenin uygun olmadığı, bireyin diğerlerinden önde olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla davranışlar, içinde yaşanan kültürün bağlamı çerçevesinde farklı anlamlara bürünebilir ve kültürel bağlam olmaksızın bu davranışların yorumlanması doğru ve uygun olmayabilir (Burger, 2006).

Psikanalizde Kültür

Sigmund Freud’un eserlerinin çevirilerinin birçoğunda kültür (kultur) yerine uygarlık (civilization) kavramının kullanıldığı görülmektedir. Freud’un da eserlerinde çoğunlukla kültür kavramını kullanmayı tercih etmekle birlikte zaman zaman uygarlık

sözcüğünü kültürün eş anlamlısı olarak tercih ettiği anlaşılmaktadır (Lothane, 2012). Bu makalede Freud'un eş anlamlı kullandığı bu iki kavramdan ağırlıkla kültür kavramı tercih edilmekle birlikte zaman zaman uygarlık kavramı da kullanılmıştır.

Psikanaliz; ortaya çıkışı itibariyle bir ruh sağlığı müdahalesi ve tedavi aracı olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte yöntemi ve danışanlara yaklaşımı kültürün derinlemesine ele alınması ve incelenmesi şeklindedir. Bu durum danışanların kendilerini ve yaşantılarını anlatımlarındaki dil, sanat, edebiyat, bilim vb. gibi kültürü oluşturan bileşenlerin ele alınarak değerlendirilmesiyle karşılık bulur ve anlaşılabilir (Merkit, 2016). Danışanların psikolojik danışmaya gelme nedenleri kendi benliklerinde yaşadıkları süper ego, ego ve id çatışmasının yanı sıra içinde yaşadıkları ve içsel çatışmalara neden olan, maruz kaldıkları kültürel kurallar ve beklentilerden kaynaklanan durumlar olarak ifade edilmektedir (Bornstein, 2012). Freud, bu durumlar içerisinde özellikle yaşantının esası ve acı çekmenin kaynağı olarak dış dünyadaki güçlükleri ve yaşama yönelik kısıtlamaları dile getirmektedir. Bu kısıtlamaların kaynağını kültürel süper ego olarak belirten Freud, süper egonun kolektif aklın bir yaratımı olduğunu, toplumsal idealler üreterek ve bunları yücelterek agresif iç güdüleri geçersiz veya etkisiz hale getirmeye çalıştığını belirtmektedir (Smadja, 2008). Psikanalizde kültür, toplumsal yaşantı biçimlerinin sonraki kuşaklara aktarımı olarak insanı anlama çabasının merkezinde yer almaktadır. Freud, analiz sırasında bireyi ön plana çıkarmakta ancak bu durum bireyi toplumdan soyutladığı anlamına gelmemektedir aksine insanların toplum içerisinde birbirini etkileyen ve kültürden etkilenen varlıklar olduğunu vurgulamaktadır (Parman, 2006). Bu yaklaşım, psikanalizin birey ve toplum arasındaki bağı nasıl kurduğunu ve bireysel olandan toplumsal olana toplumsal olandan da bireysel olana nasıl ulaşabileceğini yeni bir bilimsel yöntemle ortaya koyma biçimidir. Buna göre bireyi her şeyin ölçütü olarak ele alan, insanı insanda ve kültürüyle anlamayı amaçlayan psikanalizin, kültürden ileri geldiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır (Appel, 1995; Parman, 2006).

Kolektif yaşam için bir zorunluluk olarak insanın toplumsal yaşamda var olması kültürünün ondan fedakârlıklar istemesine dayanmaktadır. Psikanalize göre kültür ve toplumsal yaşam uygar ve medeni olabilmeleri için insanlara kurallar dayatmakta ve medeni olabilmeleri için bireyin dürtülerini düzenleyebilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dürtülerini

düzenleyebilen insan medenileştikçe süper egonun, ahlak kurallarının gereklerine uygun olarak yaşayabilmektedir. Buna bağlı olarak bütün kültürler kendi kurumlarını oluşturarak bu bilinçdışı dürtülerin dönüşmüş ve topluma uygun hale gelmiş sosyalleşme ritüellerini oluşturmaktadır (Kirsner, 2006; Tunaboğlu-İkiz, 2006). Bu bağlamda bireyin kendini toplumsal norm ve kurallardan soyutlayarak sadece kendisi için yaşaması gerçekçi görünmemektedir. Çünkü uygarlık, bilinçdışı arzunun bir an önce doyurulması yerine tatminin ertelenmesini, bilinçdışı arzulara dönük bu tatminin doğrudan değil yüceltilmiş ve şekil değiştirmiş biçimlerde gerçekleşmesini onaylamaktadır (Erşen, 2006). Bu yüceltme davranışları psikanalizde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde uygarlığın ilerleyebilmesine rehberlik etmektedir. Buna göre yüceltme esasında bireyin cinsel dürtülerine dayanan sanatsal, sportif, zihinsel ve bilimsel üretimlerinin kaynağının bu cinsel dürtülere atıfta bulunulmadan ele alınmasını ifade etmektedir (Toktay, 2018). Nitekim Freud bilinç dışı dürtülerin ancak sanat, bilim, din gibi tinsel öğelerden elde edilecek kazanımlarla yüceltilebileceğini ifade etmektedir (Merkit, 2016).

Freud; kültüre ilişkin bireyin yaşadığı sıkıntıları ve huzursuzluğu, doğuştan getirilen, içsel olan ve herkeste bulunan saldırganlık ve yıkma dürtüsünün bireyin toplumsallaşmasında oluşturduğu zorlanmalar, güçlükler olarak değerlendirmektedir (Narter, 2006, Raspa, 2012; Capps ve Carlin, 2013). Freud'a göre insanlar, çocukken gördüklerini ve yaşadıklarını zamanla içselleştirmeye başlar. İçselleştirilmeye çalışılan ancak toplumun ve kültürün getirisi olan bu deneyimler bireyin bilinçdışı arzularını bastırır. Bilinçdışı arzuların bastırılması sonucunda nevrotik belirtiler görülür (Merkit, 2016). Nevrotik belirtiler, bireyin isteklerinin ve arzularının bastırılması sonucu libidolarının anksiyeteye dönüşmesini sonucu oluşan davranışları belirtir (Freud, 1999). Bunlara sosyal ve duygusal uyumsuzluklar olarak; aşırı huzursuzluk, rahatsızlık, sinirlilik, utangaçlık, endişeli ve şüphelilik ile davranışsal uyumsuzluklar olarak; tikler, konuşmama, ağlama krizleri, yorgunluktan ve hastalıktan yakınma vb. örnek verilebilir (Başaran, 1975; akt., Sarp, 1993). Nevrotikler gerçeklikten uzaklaşarak toplumdan ve toplumsallıktan uzaklaşmaktadırlar (Freud, 1999). Psikanalize göre uygarlık içinde var olmanın, mutlu ve huzurlu olmanın yolu bireyin arzusuna tanınırlık ve doyum sağlayabilmesine bağlıdır. Bu arzu, bilinçdışının arzusudur ve psikanalizde asıl olan bu arzudur. Düşler, dil sürçmeleri, sakarlıklar bu arzuyu ortaya koymaya çalışır. Psikanaliz, bu mesajları çözerek bireyin arzusunu tanımasını ve bu

yolla mutluluğa ulaşmasını sağlamalıdır ki bu amaç hem birey hem de toplum için gereklidir. Çünkü bilinçdışı aynı zamanda toplumsaldır ve insanın kendi arzusunu tanıması diğer insanların arzusunu tanımasını sağlar. İşte burada devreye zevkin sınırsız doğasını kontrol altında tutmaya çalışan, hazı erteleyen ve zevki sınırlayan normlar, değerler ve kurallar girer. Psikanaliz, burada bireyler arası bir süreç işleterek toplumsal alanda varlığını gösterir (Parman, 2006). Bunlar arasında sanatsal olarak kendini ifade etmek bireyselleşmeyi de destekleyen önemli bir çıkış yoludur ancak tatminkâr bir yol daha vardır. Bu yol insanın bilinçdışı arzusunu görmesini, tanımasını sağlar. Bu yol, mizahın kullanılmasıdır. Mizah yoluyla birey istediği ancak kimi zaman olması mümkün olmayan şeyleri dile getirerek büyük bir rahatlama ve doyum yaşar. Bu durum bilinçdışı malzemenin serbest çağrışım yoluyla dışarı çıkarılması deneyimine benzer bir etki yaratmaktadır (Tunaboşlu-İkiz, 2006).

Psikanalize göre kültür idin beklediği ve istediği sonsuz hazzın engelleyicisidir. Freud toplumsal bağların kurulabilmesi ve bireyin topluma uyumlu bir birey haline gelerek yaşayabilmesi için mutlak bir doyumdan vazgeçilmesi gerektiğini belirtir. Birey ve uyum sağlaması gereken kültürel kurallar arasındaki çatışma özünde insanın süper egosuyla kendi içinde yaşadığı bir çatışma olarak değerlendirilmektedir (Kütahneci, 2006). Aynı zamanda üst ben olarak da ifade edilen süperego vicdanı, bireyin kendi kendini sürekli gözlemesini ve kusursuzluk-ideallik işlevlerini temsil etmektedir (Freud, 2002). Bu bağlamda kültürün gerekliliklerini ahlaki yasalar olarak süper egosunda taşıyan birey aynı zamanda egosunda kendi arzularını taşır ve bu arzularına ulaşmak ister. Buna göre bireyde oluşan huzursuzluk, kültürün beklentilerinden kaynaklanan bireyin içsel arzusunu bastırması ve kendini suçlu hissetmesiyle ortaya çıkan bir huzursuzluk olarak değerlendirilmektedir (Kütahneci, 2006). Bu huzursuzluktan kaçınan bireylerin kültürle olan çatışmasını ve kültürü içselleştiremediğini örnekleyen durumlar olabilir. Buna göre Japon ve Türk edebiyatından iki eserin incelendiği bir araştırmada kadınların, toplumun oluşturduğu kalıp yargılar nedeniyle yaşadıkları benlik çatışmaları ele alınmıştır. Kadınların eşlerini kendi irade ve istekleriyle seçmedikleri evliliklerden kaçış olarak gördükleri özgür aşk yaşama fikriyle yaptıkları aldatma davranışı benliğin bilinçdışı arzusuna yönelmesini gösterir. Bu kadınlar, kültür nedeniyle kendi benliklerini ve arzularını bastırılmış, dışlanma korkusuyla o evliliklere maruz kalmışlardır. Bu durum, süper ego, ahlaki ve toplumsal kurallar ile bilinçli benlik egonun ve arzuları barındıran bilinçdışı benlik idin çatışmasıdır. Kadınlar, benlikleriyle

bütünleşmenin bir yolu olarak mutlu ve özgür hissettikleri gizli romantik ilişkiler deneyimlemektedir (Gültekin ve Güven Akın, 2016). Başka bir örnekte idin bastırılarak bireyin acı çekmesine yönelik süperegoyu geliştiren ve onun temsilcisi olan anne, baba ve eğitmen tutumları gösterilebilir. Bunlar, çocuklara karşı egolarıyla süperegoları arasındaki çatışma ne şekilde olursa olsun sert ve beğenmeyen bir tavır içinde bulunurlar. Çocukların ve kendilerinin isteklerine kulak vermek yerine kendi ebeveynlerine benzeyen tavırlar sergilerler. İşte çocukların da süperegolarını oluşturan ebeveynlerinin bu süperegoya dayalı tutumları kültürleşmenin ve geleneklerin kuşaklar boyu aktarılmasına ve toplumsal davranışlar haline gelmesine benliklerine rağmen neden olmaktadır (Freud, 2002).

Bütün bu açıklamalar değerlendirildiğinde psikanalize göre kültür, bireyin kendi eliyle oluşturduğu ancak karşılığında bilinç dışı arzusunu büyük oranda feda ettiği bir edinim olarak ifade edilebilir. Birey bu şekilde toplum içinde var olma yollarını keşfetmekle birlikte hazzı ertelemek zorunda kaldığından huzursuzluğu bitmeyecek süper egosu, egosu ve idi arasındaki çatışma devam edecektir. Buna göre bireyin özgünlüğünü kısıtlamaya, toplumsal onay ihtiyacı kapsamında yüceltme davranışları sergilemeye mecbur olduğu söylenebilir.

Kültürü Oluşturan ve Etkileyen Bir Olgu: 'Kitle'

Kitle evrensel ve gizemli bir yapıdır. Kitleler, asıl kaynağını oluşturan birkaç kişi dışında kendiliğinden oluşan insan topluluğunu belirtmektedir. Kitlelerin önemli isteği büyümek ve daha fazla insanı kapsamaktır ki insan niteliği taşıyan herkes kitleye katılabilir (Canetti, 2010). Kitleler, neredeyse tamamen bilinçdışının etkisinde, içten tepkisel olan, aşırı duyarlı ve değişken yapılar olarak tanımlanabilir. Kitleye hâkim olan bu içsel tepkiler kimi zaman acımasız, korkak ya da atılgan özellikler göstermekle birlikte nihayetinde zorlayıcı, dediğini yaptıran ve hükmedici bir yapı sergilemektedir. Öyle ki kitlenin beklentileri bireyin kendi yaşamını idame ettirme kaygısından önce gelmekte ve bireysel ihtiyaca dayalı hiçbir davranış bu beklentilerinden önce gerçekleştirilememektedir. Kitlesele davranışlar eleştirilere kapalıdır ve kendilerine dönük 'olmaz' yanıtını kabul etmemektedir (Le Bon, 2016).

Bireyler, milletler veya toplulukların ekonomik, ideolojik, dini farklılıklarla ya da kadınlar, ergenler veya farklı cinsel eğilime sahip olanların hakları konusunda yaşamlarını

veya pozisyonlarını kaybetmekle tehdit edildiklerinde, içlerinden gelen biyolojik bir gücün uzlaşma ve diyalogla değil tam aksine şiddetle karşılık verdiği görülmektedir (Lothane, 2012). Kitleler üzerinde araştırmalar yapan, onları kontrol etmeye çalışan veya sadece gözlem yapanların bazen büyük şaşkınlık ve sürprizler yaşadıkları anlaşılmaktadır. Buna göre kitle içindeki barışçıl hava aniden bir şiddet havasına dönüşebilmekte, ılımlı bireyler bir anda agresifleşebilmekte veya tamamen zıt davranışlar sergileyebilmektedir (Reicher, Stott, Cronin ve Adang, 2004).

Kitlenin birey üzerinde yeni bir kimlik yaratma konusunda kritik bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Buna göre kitle içinde işler çok kısa bir zaman içinde son noktaya vardırılabılır ve basit bir kuşku bir anda en derin nefrete dönüşebilir (Reicher ve diğerleri, 2004; Reicher ve Ramachandran, 2012). Kitleyi yönlendiren ya da yöneten kişinin mantıklı davranmasına gerek yoktur. Abartılı malzeme, güçlü imajların kullanımı ve istikrarla aynı şeyleri tekrar etmesi yeterli olabilmektedir. Kitle güce saygı duymakta, kendini yönetecek kişide görmek istediği güçlü olması hatta zaman zaman zorbaca davranmasıdır. Kitle, tutucu bir karakterin özelliklerine sahiptir; gelenekçi, itaat bekleyen, baskı altında olmayı tercih eden ve efendisinden korkan bir tutum sergilemektedir (Le Bon, 2016).

Kitleyi oluşturan bireylerin psikolojisi incelendiğinde yaşayışları, karakterleri, nitelikleri ne kadar benzer ya da ayrı olursa olsun bu bireylerin kitleleşme sonucu kolektif bir ruha büründükleri ve tek başınayken gösterecekleri davranış, düşünce ve duygularından daha farklı olanları sergiledikleri görülmektedir. Bireyin kendine özgü özellikleri, karakteri kitle içerisinde adeta erimekte ve yok olabilmektedir (Reicher ve Ramachandran, 2012). Böylece bireydeki bilinçli yapılar yerine çoğunlukla bilinçsiz yapılar görülür. Kitleye katılan bireyin daha önce göstermediği özellikler, davranışlar ve tutumlar kazandığı gözlemlenebilir. Bireye ait olmayan bu özelliklerin kazanılmasında telkin önemli bir araçtır. Birey hipnotize olmuş gibi bazı yeteneklerinin yok olduğunu görebilmekte ve kendisine telkin edilen davranışları gerçekleştirmek için inanılmaz bir baskıyla karşı karşıya kalabilmektedir. Çünkü kitlede bireyi egemenliği altında tutan telkinler, toplumsal etkileşimle çok şiddetli hale bürünebilmekte ve sonuçta, bireyler tek tipleşmiş, özgün kişiliği olmayan, bilinçsiz, sözde özellikleri olan, duygu, düşünce ve davranışları telkinlerle hızlıca değişen kişilere dönüşebilirler (Le Bon, 2016). Kitlede bireylerin kendi özgürlükleri, inisiyatif

almaları, entelektüellik düzeyleri yetersiz, duygularını kontrol etme düzeyleri düşüktür. Toplumun birey üzerinde egemenlik kurduğu, özgün taraflarını yonttuğu, bağımlılıklarını beslediği dikkati çekmektedir. Bu süreç sonucunda *sürü* içgüdüleri oluşmaktadır. Buna bir örnek olarak büyük kardeşin ebeveynlerini küçük kardeşinden kıskanması ve onu uzaklaştırmak isteme davranışı sonucunda ebeveynlerinin ona olan sevgisini görmesi ve bu mahrum bırakma davranışının kendisine de zarar vereceğini fark etmesi verilebilir. Burada büyük kardeş sonuç olarak kardeşiyle özdeşim kurarak toplumsallaşmanın gereğini yapar. (Freud, 2018).

Freud, kitleleri bir araya getiren şeyin 'ketlenmiş libido' olduğunu ifade etmektedir. Freud' a göre topluluk, kendi benlik ideali yerine bütün kitle için aynı anlamı taşıyan nesnenin idealleştirilmesiyle bir arada duran insanlardan oluşur. Bu birlikteliğin sağlanmasında bir sözleşme vardır ve bu sözleşme 'özdeşleşmeye' dayanır. Freud bu sözleşmeyi açıklamak için bir kabile miti oluşturmuştur. Bu mite göre bir zamanlar insan toplulukları acımasız bir kabile şefi tarafından yönetilmekte ve bu şef topluluktaki bütün kadınlara sahip olmaktadır. Erkek çocukları ona karşı gelecek yaşa eriştiğinde ise onları öldürmekteydi. Bir gün oğullar birleşmek ve kendi aralarında bir sözleşme yapmak suretiyle babayı öldürür ve totemik olarak onu yerler. Artık kadınlar paylaşılmayacak ve babanın gücü kardeşler arasında eşit dağıldığından özdeşleşme olacaktı. (Freud, 2018; akt., Habip, 2007). Buradan temelle özdeşleşme, bireyin özdeşleştiği bireye benzeme, onun gibi yaşama ve davranması demektir. Bu durum özdeşleşilen kişiye duyulan duygusal bağı göstermektedir. Örneğin babasına karşı özel bir ilgisi olan çocuk babası gibi davranır ve ileride onun gibi olmak ister. Bir bakıma babasını kendisine örnek alır ve onu idealleştirir (Freud, 2014). Birey sadece sevdiği değil nefret ettiği bireyle de özdeşleşebilir. Çünkü bu durum bilinçdışıdır ve taklitten farklıdır. Bazı bireyler bağımlı olduğu kişilerin ve yetiştiği çevrenin izini bir ömür boyu bilinçsiz bir şekilde taşır. Bilince çıkarılan özdeşleşmeler bireyi özgürleştirir ve hareket alanını genişletir. Freud benliği çoğul özdeşleşme alanı olarak tanımlamakta, özdeşleşme olmaksızın uygarlığın gelişemeyeceğini belirtmektedir (Habip, 2007).

Bilinçsiz şekilde gerçekleşen özdeşleşmelerin bireye faydasından çok zararı olabilir. Hipnotize olunmuşçasına kitleyi yönetenin etkisinde kalınması bireyin biricikliğine dönük özelliklerini yok etmenin yanı sıra bireyi şiddete ve karmaşaya sürüklenebilir hale getirmesi

bakımından tehlikeli görünmektedir. Bu durum bireyselleşememenin, benliğini fark edememenin doğurabileceği olumsuz sonuçların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan farkındalık ve iç görü kazanılmış özdeşleşmeler bireyi ruhsal olarak daha sağlıklı bir hale getirebilmektedir. Bu şekilde gerçekleşen özdeşleşmenin bireyi özgürleştireceği, empatisini arttıracacağı, insani duygularla olumlu tutum ve davranışlar sergilemesini sağlayacağı ifade edilebilir.

Psikanaliz ve Bireysellik

Psikanalizin doğuşu yeni bir bakış açısının doğuşu olarak değerlendirilmektedir. Psikanaliz, hipnoz ve telkin gibi bireyi pasifleştiren yöntemler yerine serbest çağrışım gibi kontrolü bireye veren bir yöntemle adeta devrim gerçekleştirmiştir. Psikanalizin ilk vakası olan Anna O. vakası bu yeni yaklaşımı örnekleyecek nitelikler barındırmaktadır (Freud, 2002; 2014; Habip, 2007). Bu niteliklerin ilki bedensel semptomlar yerine bireyin kontrolünde olan 'konuşma'nın bir yöntem olarak ele alınması ikincisi sorunun nedeninin beden dışında aranması, sonuncu ve en önemli nitelik ise o dönem şartlarında eşinden izin almadan veya eşi olmaksızın hipnoza giremeyen kadınların ve mahremleri göz ardı edilen danışanların 'mahremlerinin' danışan ve doktor arasında oluşturulan terapötik ilişkide gizlilikle ele alınmaya başlanması olarak ifade edilmektedir (Habip, 2007).

Bu kapsamda Freud'a sorunları nedeniyle başvuran bireylerin zeki ve kültürel düzeyi yüksek, bireysellik ihtiyaçlarını karşılayamayan, bilinçdışı arzularını doyuma ulaştıramayan dolayısıyla tatminsizlik içinde yaşayan kişiler olduğu ifade edilebilir. Freud bütün bu nevrozların sosyal yaşantının kurallarına uyma zorunluluğundan oluşan baskıdan ileri geldiğini belirtmiş ve özellikle cinsel baskıyı vurgulamıştır (Freud, 2018; akt., Habip, 2007). Freud'a göre yaşanan sosyal baskı, hazza ulaşmak için gösterilen aceleci tavır ve aile ile toplumun beklentisine dayanan, normları anımsatan, bireysel mutluluğu engelleyen boğucu talep ve beklentiler modern yaşamda bireyle toplum arasındaki temel çatışmayı, bireysel hazların sosyal mekanizmalarca bastırılma çabasını göstermektedir (Raspa, 2012).

Freud, travmaların kişinin yaşadığı baskılar neticesinde gerçekleşemeyen arzularından ileri geldiğini ileri sürmektedir. Bireyin rahatsızlıklarından bireyselleşebilmesi ölçüsünde kurtulabileceğini, sorgulanmadan kabullenilmiş normları benliğini bildiği ölçüde

kontrol edebileceğini vurgulamaktadır. Psikanaliz bu devrimci bakış açısı ve yöntemlerle bireyselliğin doğuşunu temsil etmekte, toplulukçu yaklaşımı sorgulamakta ve bireysel olana kapılarını açarak farklı bir akım başlatmaktadır (Habip, 2007).

Psikanalizin doğuşunda Freud'un kendilerini özgürce ifade etmesini istediği, sosyal yaşam alanı olmayan kadınların etkili olduğu belirtilmektedir. Freud, kuramını oluştururken pek çok kadını analiz ederek yaşadıkları histerinin kökeninde yatan cinsel travmaları incelemiştir (Ebru, 2021). Bununla birlikte Freud'un kuramını kendi deneyimlerine dayalı olarak geliştirdiği ifade edilebilir. Onun toplumdan dışlanmış ve kendini ifade etmeye ihtiyaç duyan benliğini engelleyen faktörlerin başında anti liberal yaklaşımlar tarafından tehdit edilen Liberal bir Yahudi ailesinden gelmesi ve o yıllarda Yahudilerin tıp, hukuk gibi alanlarda ilerlemesinin engellenmesi belirtilebilir (Smadja, 2015). Freud'un da kaygısını, acısını, hayal kırıklığını dile getirmek ve uygarlıkla ortaya çıkan burjuva cinsel ahlakına yönelik isyanını göstermek istediği ve bunların psikanalizin doğuşunda rol alan önemli faktörler olduğu ifade edilebilir (Freud, 2016; Smadja, 2015). Diğer taraftan Almanya' da Nazizm hareketiyle birlikte sosyal açıdan oluşan baskıların özellikle Yahudilerin ve Yahudi psikanalistlerin de sessiz kalma zorunluluğu ve sonrasında yıkımdan kaçma gerekliliğinin psikanaliz için hammadde olma niteliği taşıdığı belirtilebilir. Bu bağlamda 1930 ve 1940'lı yıllar bir taraftan psikanaliz açısından belirsizlik içerirken diğer taraftan psikanalizin gelişimini etkileyen zamanlar olarak görülmektedir (Cocks, 2005).

Bu koşullarda doğan ve gelişen psikanaliz, bireyselleşmenin farkındalık kazanmayla oluşabileceğini belirtmektedir. Bireyselleşmenin ve farkındalık kazanmanın yüceltme mekanizmasıyla ortaya çıkmasına örnek olarak sanatın icrası gösterilebilir. Psikanalize göre sanatçı, eserini ortaya çıkarırken bilinçdışı arzuların, bastırılmış isteklerin etkisi altında bulunabilmektedir. Eserine yansıttıkları bilinçdışının özgün yansıması, şekil değiştirmiş hali olarak değerlendirilmektedir (Eliuz ve Seferoğlu, 2016).

Freud'un sözünü ettiği bireyselleşme toplumdan farklılaşabilmeyi vurgulamaktadır. Freud'un kuramını oluştururken kullandığı Kral Oidipus'un hikâyesine dayanan 'Oidipus Karmaşası' 2-3 yaş civarındaki erkek çocuğun annesiyle olan ilişkisini babasının engellemesiyle onunla özdeşleşerek nesiller arası yerini belirlemesiyle çözülür. Böylece

çocuk nesil ve cinsiyet farklılığının farkında olarak gelişimini sürdürür (Sharf, 2014). Benzer olarak Oidipus gibi uygar, şehirli, nevrozlu bireyin de kendini aradığı belirtilmektedir. Yasaklara karşı kör olan ancak kendini aramaya devam eden uzaklaştıkça kendisiyle ilgili kabul edilemez gerçekleri duyan ve böylece kendini bulan Oidipus bireyselleşme mücadelesindeki bireyi temsil etmektedir. Bu birey esasında tekdüze yaşama karşı çıkan, araştıran, soruşturan, sorgulama cesareti gösteren, topluluktan koparak mücadele eden ve döndüğünde kültürüyle çatışmalı bir uzlaşma içinde olan Oidipus' a benzemektedir (Habip, 2007).

Bireye ilişkin psikanalizde ele alınan bir diğer konu olarak mutluluğa ulaşma çabasını ve benlik arayışını Freud şöyle ele almaktadır: İnsan hayattan ne beklemekte, neye ve nereye ulaşmayı amaçlamaktadır? Bu sorunun cevabını bize haz ilkesi vermektedir. İnsanın yaşamdan beklentisi acıdan kaçmak, kurtulmak ve mutlu olmaktır. Bu durum en dar anlamıyla çoğu kez beklenmeyen anlarda ve aniden ortaya çıkan, tatmin edilmeyi bekleyen, bastırılmış ihtiyaçların doyurulması olarak tanımlanabilir (Freud, 2015). Ancak bütün ihtiyaçların sürekli doyurulmasına yönelik zevke odaklı bir yaşantı sonuç olarak bireyi olumlu veya istenilen bir noktaya taşımayabilir. Bu tedbirsiz bir yaşantı anlamına gelir (Capps ve Carlin, 2013). Görece kolay bir yöntem olarak bireyin kendisiyle baş başa kalması, inzivaya çekilmesi gösterilebilir. Başka bir yol olarak insanlarla bir arada kalmak ancak bilimsel bilgiye ve bunun kazanımlarına ulaşmaya çabalamak belirtilebilir. Diğer bir yöntem ise içgüdüsel ihtiyaçları farklı alanlara yönlendirmektir. Burada sözü geçen tatmin şekli sanatçıların veya bilim insanlarının çalışırken, sorunlara çözümler üretirken aldıkları keyif ve hazdır (Freud, 2015).

Mutlu olmanın önündeki engellere bakıldığında; doğanın tehlikelerine karşı korunmak üzere bir araya gelinerek oluşturulan kültürün her bireyin feragat ettiği istekleri açısından birbirinden farklı acılara neden olduğu ifade edilebilir (Smadja, 2015). Örneğin bireyin bedensel olarak gün geçtikçe yetersiz hale gelmesi ve toplum içinde olmasına rağmen sosyal becerilerini geliştirememesi diğer engellerin yarattığı acılardan kurtulmak için oluşturduğu kültürden ileri gelmektedir. Uygarlık bireyi doğaya karşı korur ancak diğerleriyle olan iletişimini düzenlemesini gerektirir. Uygarlık hep birlikte oluşturulur ve kimsenin kayırılmadığı adaletli bir ortam olarak yasallaşarak şiddetin ve saldırganlığın

önüne geçebilir. Bireyin gücünü toplumun gücüyle değiştirmesi anlamına gelen toplumsallaşmada beklenen adalettir ve bireyin hazlarını feda ederek katıldığı bu yapının, yasal düzeni koruması beklenir (Freud, 2015).

Buna göre modern zamanın kültürlü bireyi esasında bilinçdışı arzularına çoğunlukla ulaşamamakta ancak egonun kontrolüyle belirli bir düzeyde tatmin olabilmektedir. Bilinçdışı arzusuna ego düzeyinde farkındalık sağlayarak ve bu arzusunu açığa çıkararak doyum sağlayabildiği ölçüde huzura ve mutluluğa erişmektedir. Toplumsallaşmanın bedeli olarak sözü edilen tatmini ve doyumunu elde etmenin yolu yüceltme mekanizmasını kullanmaktan geçmektedir. Bu bedel adaletli olmak ve herkes için aynı koşullarda gerçekleşeni kabullenmektir. Sanatsal, dini, bilimsel uğraşlar gibi aşkınlık, yaratıcılık alanları bu nedenle modern çağın huzursuz bireyi için ihtiyaç ve karşı konulamaz bir doyum aracı olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu değerlendirmelere göre bireyci psikanalizin toplumla ve topluluk psikolojisiyle ilgilenmediği söylemek doğru olmaz çünkü Freud bireyin analizi sırasında onu etkileyen toplumsal yasaklar ve kuralları ele alırken aslında toplumun bir fotoğrafını çekmekte ve her bireyin hikâyesini, kişisel tarihini aynı zamanda toplumda olup bitenlerin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir (Freud, 2018). Buna göre amacı bireyselleşmeyi sağlayarak bireye özgürlük ve yaşam alanı açmak olan psikanaliz bunu yaparken toplumu yok saymamakta ve kültürü reddetmemektedir. Aksine bireyi ele alırken içinde yaşadığı kültürün norm ve kuralları üzerinde çalışılacak konular olarak değerlendirilmektedir. Tıpkı bağlam olmadan davranışın anlaşılmasının ve yorumlanmasının mümkün olmaması gibi bireyin yaşantıları ve bunlardan çıkardığı anlam da kültür olmaksızın çözümlenemeyebilir. Bu bağlamda kültür içinde bireyin özgünlüğü ve biricikliğine egosunun kontrolünde mümkün olduğunca alan açmak, süper ego ile idi yok saymamak ve bütün bunların farkındalığıyla var olabilmek bireyin huzurlu olabilmesi için belirtilen faktörler arasında sayılabilir.

Tartışma ve Sonuç

Freud, psikanalizi sadece bireylerin ruhsal ve psikolojik dünyalarını açıklamaya dönük bir kuram olarak ele almanın yanı sıra özellikle yaşamının son dönemlerinde

toplumsallaşma ve uygarlığı anlamaya dönük etkili, yaratıcı ve faydalı bir kuram haline getirmek için çalışmıştır (Merkit, 2016). Bu çalışmada öncelikle kültür kavramı tanımlanarak, psikanalizde kültür, birey, kültür içinde bireyselleşme konusu ile kitle kavramının bütün bu süreçlerdeki etkilerinin neler olduğu incelenmiştir. Bu bağlamda psikanalizde kültür ve birey kavramlarının anlaşılmasının ve değerlendirilmesinin kuramın amaçlarının anlaşılması bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

Kültür, insanlığın ortak ve toplumsal emeklerinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu değişim ve gelişimi beraberinde getiren çabalar sadece bilinç ve düşünce alanında değil aynı zamanda sanat ve estetik gibi farklı toplumsal alanları da kapsamakta, çevreyle birlikte bireyin değişimini de sağlamaktadır (Çeçen, 1996). Benzer biçimde bütün bireylerin, kültürün ve toplumsallaşmanın bizzat yaratıcısı olduğu gerçeği psikanalizin birey ve kültür için sağladığı bakış açısıdır. Bununla birlikte psikanalizde kültür nevrozların, mutsuzluğun ve huzursuzluğun kaynağı olarak değerlendirilmekte ama aynı zamanda insanlığın ilerlemesinin tek çıkış yolu olarak belirtilmektedir (Freud, 2015). Kültürün ve uygarlığın olmadığı bir yeryüzü birey için savunmasız kalabileceği, zayıf ve güçsüz olabileceği bir alana dönüşmektedir. Birey güçlenmek, kendini korumak, varlığını sürdürebilmek için belli kurallar, yasalar ve bunlara dayanan kültürel bir sistem oluşturmaktadır. Ancak psikanalize göre birey çoğu zaman doğası gereği içgüdüsel ve dürtüsel bir varlık olduğu için yapay normlara ve kurallara uyma konusunda sıkıntı ve huzursuzluk duyacaktır. Bu psikanalize göre olası ve beklenendir. Çünkü kültür ve uygarlık beraberinde çatışma ve nevroz getirmeye dayanan olgulardır (Freud, 2015; 2018; Habip, 2007). Bu bağlamda psikanaliz, bireyselleşerek farkındalık ve iç gözü kazanan bireyin yaşantısında daha huzurlu ve mutlu olacağını ifade etmektedir. Bu durum bireyin, süper egonun baskısının ve idin arzusunun farkında olarak ancak bilinç düzeyinde kalarak egosuyla isteklerini gerçekleştirme şeklinde yorumlanabilir (Freud, 2002; 2014). Bireyin toplumsallaşabilmesinin ve uygarlığın ilerleyebilmesinin bir diğer yolu olarak ise yüceltme davranışları referans gösterilmektedir. Buna göre psikanalizin belirttiği bilinçdışı özne tarafından cinsel dürtüye dayanan istek, durum ya da arzu kendisi için ahlaki bir zeminde dönüştürülmüş bir alan bulabilmektedir (Toktay, 2018).

Kültür, bireyselleşme, bireysel edinimler, özdeşleşme gibi konularda ve bütün bu süreçlerde etkili olan bir diğer durum ve olgu olarak kitle karşımıza çıkmaktadır. Kitle bireyselleşmenin tersini ifade eder biçimde bir insan organizasyonunu belirtmektedir. Canetti'ye (2010) göre açık ve kapalı biçimlerde oluşabilen kitleler, esasında yabancıya temas etmekten korkan bireyin bu korkudan kaçınmasının bir yolu olarak güvenle yaslanacağı bir grup veya topluluğa katılmasıdır. Diğer taraftan toplumsal kültür kendisini oluşturan bütün bireylerin itaatini beklemektedir. Buna göre kitlelerin kontrolü ve itaati sağlanarak tek tek bireylerin topluma ve kültüre itaat etmesi gerçekleştiriliş olacaktır (Öztekin ve Öztekin, 2020). Bu beklenti çerçevesinde toplumsallaşmanın bir işlevi olarak kitle içinde bireyselleşmenin önemsiz ve değersiz hale geleceği belirtilebilir. Ancak psikanalizin bu konuda uygarlaşmanın bir gereği olarak feda edilen bilinçdışı arzularla birlikte bireyin hiç değilse meşru zeminde bir diğer deyişle ahlaki ve toplumsal ölçütlerde var olması ona huzur ve tatmin sağlayabilecektir. Bu da ancak bireyselliğinin farkına varması ve bu bağlamda kazanımlar sağlamasıyla olabilir. Nitekim Freud (2004) bununla ilgili olarak uygarlık içinde bireyin kendi arzusuna dönük elde edebileceği en önemli doyumun sanat yoluyla ve kültürel özdeşleşme yaşanmasıyla olabileceğini belirtmektedir. Diğer bir psikanalist olan Carl Gustav Jung da bireyselleşmenin psikolojik sağlık açısından önemini vurgulamakta ve bireyin mümkün olduğunca kendi benliğini bilinçli alana taşıması gerektiğini ifade etmektedir (Hall ve Nordb, 2006). Bu bağlamda benliğini sanatıyla ortaya koyacak ve bilinç alanına taşıyacak birey için bireyselleşme çok kritik olarak görülmekte, özgünlüğü ve içsel kaynakları kendisi için esin kaynağı olarak değerlendirilmektedir (İba, 2020).

Sonuç olarak Freud'un psikanalize göre birey için toplumsallaşmanın ve uygarlığın kaçınılmaz olduğunu belirttiği söylenebilir. Ancak bu kaçınılmaz durum eninde sonunda bilinçdışı arzusunun gerçekleşmesini engelleyerek bireyi huzursuz ve mutsuz kılabilir. Bununla birlikte bireyin kimi zaman esaret gibi algıladığı kültürde benliğine nefes aldırarak alanlar oluşturabilmesi ve çok katı bir biçimde kuralcı olmamayı tercih edebilmesinin önemli olduğu belirtilebilir. Nitekim birey toplumsal ve ahlaki zeminde var olmaya ve bilinçdışı arzusuna doyum sağlamaya devam edebilir. Bireyin, kültüre karşı verdiği bu var oluş mücadelesini kültürel zorlanmalara rağmen kültüre uyum sağlamaya yönelik yürütebileceğinin farkında olmasının önemli olduğu belirtilebilir. Buradan hareketle bireylerin kültürü var edenler olarak kültürden, kültürlerin de bireylerden etkilenecek

oluştugu göz önünde bulundurulduğunda ikisinin bir etkileşim içerisinde evrilecekleri yadsınamaz bir biçimde ifade edilebilir.

Kaynakça

- Arslanoğlu, İ. (2001). Kültür ve medeniyet kavramları. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 15, 2-9.
- Appel, S. (1995). Freud on civilization. *Human Relations*. 48 (6), 625-645.
- Baymur, F.(1994). *Genel psikoloji*. İnkılap Yayınları.
- Bornstein, M. (2012). Prologue: If I were writing civilization and its discontents today, what would I write? *Psychoanalytic Inquiry*. 32, 521-523. <https://doi.org/10.1080/07351690.2012.703600>
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik. Psikolojinin insan doğasına dair söyledikleri*. (İ. D. Erguvan Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Canetti, E. (2010). *Kitle ve iktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Capps, D. & Carlin, N. (2013). Human chances for happiness: A review of Freud's civilization and its discontents. *Pastoral Psycho*. 62, 271-289. <https://doi.org/10.1007/s11089-012-0445-0>.
- Cocks, G. (2005). 'Psychoanalysis and the third reich,' special issue 2/3, international forum of psychoanalysis 2003;12:85/178. Edited by Zvi Lothane. *International Forum of Psychoanalysis*. 14, 45-48.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve politika*. Gündoğan Yayıncılık.
- Ebru, E. (2021). *Kadınlar ve Sigmund Freud*. Kafekültür Yayıncılık.
- Eliuz, Ü. & Seferoğlu, E. (2016). Eşikteki erkek(lik): ÇC hikâyesinin erkek(lik)lerine psikanalitik bir yorum. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 11(4), 329-346. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9102>
- Erşen, Ö. (2006). Uygarlıktan geriye ne kaldı? *Cogito, Freud ve Kültür*. 49, 87-94.
- Ertürk, H. A. ve Sivritepe, S. (2017). Kültürel değişim ve nesiller: kültürel değişimin nesiller üzerindeki rolü üzerine bir saha araştırması. *UHİVE Dergisi*. 17, 1-26.
- Freud, S. (1999). *Dinin kökenleri*. (S. Budak, Çev.) Öteki Yayınevi. (Kitabın orijinal basımı 1939)
- Freud, S. (2002). *Psikanaliz üzerine*. (A. A. Öneş, Çev.) Say Yayınları. (Kitabın orijinal basımı 1933)
- Freud, S. (2004). *Uygarlık, toplum ve din*. (E. Kapkın, Çev.) Payel Yayıncılık.
- Freud, S. (2014) *Haz ilkesinin ötesinde*. (M. Ökten, Çev.). Tutku Yayınevi. (Kitabın orijinal basımı 1920)
- Freud, S. (2015). *Uygarlığın huzursuzluğu*. (A. C. İdemen, Çev.) Cem Yayınevi. (Kitabın orijinal basımı 1930)

- Freud, S. (2016). Yaşamım ve psikanaliz. (K. Şipal, Çev.) Say Yayınları. (Kitabın orijinal basımı 1925)
- Freud, S.(2018). *Totem ve tabu*. (K. Şipal, Çev.). Say Yayınları. (Kitabın orijinal basımı 1913)
- Freud, S. (2018) *Kitle psikolojisi*. (K. Şipal, Çev.). Cem Yayınevi. (Kitabın orijinal basımı 1921)
- Gültekin, A. & Güven Akın, G. (2016). Leyla Erbil'in tuhaf bir kadın ile cuniçiro tanizaki'nin anahtar adlı eserlerindeki kadın kimliği üzerine psikanalitik bir bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17(2), 107-116.
- Habip, B. (2007). *Psikanalizin içinden*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hall, C.S. & Nordby, V.J. (2006). *Jung psikolojisinin ana çizgileri*. (E. Gürol, Çev). Cem Yayınevi.
- İba, Ş. (2020). Sanatsal yaratım sürecinin sanatçı psikolojisine etkileri. *Sanat Dergisi*, (36), 217-226. <http://doi.org/10.47571/ataunigsfd.654391>
- Kağıtçıbaşı, Ç.(2006). *Yeni insan ve insanlar*. Evrim Yayınları.
- Kirsner, D. (2006). Freud, civilization, religion, and stoicism. *Psychoanalytic Psychology*. 23 (2), 354-366.
- Kütahneci, M. (2006). Kültürde bakış. *Cogito, Freud ve Kültür*. 49, 145-155.
- Le Bon, G. (2016). *Kitleler psikolojisi*. (H. Can, Çev.).Tutku Yayınevi.
- Lothane, Z. (2012). Freud's civilization and its discontents and related works: a reappraisal. *Psychoanalytic Inquiry*, 32, 524-542. <https://doi.org/10.1080/07351690.2012.703601>
- Merkit, N.(2016). Sigmund Freud'da uygarlığın temel dinamikleri ve birey üzerindeki etkisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 123-140.
- Murdock, N. (2012). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları* (F. Akkoyun, Çev.). Nobel Yayıncılık
- Narter, M. (2006). Sosyal alanda psikanaliz. *Cogito, Freud ve Kültür*. 49, 206-211.
- Öztekin, A. ve Öztekin, H. (2020). İktidarın meşruiyeti ve rıza üretimi: Masallardan ve mitlerden kitle iletişimine toplumsal bilincin inşası. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 16(30), 2911-2940.
- Parman, T.(2006). Bugün psikanalizi tartışmak. *Cogito, Freud ve Kültür*. 49, 67-74.
- Raspa, R. (2012). Civilization and its discontents in the 21st century: Freud, Shakespeare, and romantic Love. *Psychoanalytic Inquiry*, 32,596-606. <https://doi.org/10.1080/07351690.2012.703904>
- Reicher,S., Stott, C., Cronin, P & Adang, O. (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *An International Journal of Police Strategies & Management*. 27 (4), 558-572. <https://doi.org/10.1108/13639510410566271>
- Reicher, S. & Ramachandran, V. (2012). *Crowd psychology. An encyclopedia of human behaviour*. (2 nd ed). Elsevier
- Sarp, N. (1993). 16 yaş gençlerinde görülen uyumsuz davranışlarla, sosyo ekonomik düzey ve cinsiyet ilişkisi. *Aile ve Toplum Dergisi*. 3(1), 17-23.

- Smadja, E. (2008). Notion o f the work of culture in freud’s writings. *Psychoanalysis, Culture & Society*. 13, 188–198. <https://doi.org/10.1057/pcs.2008.1>
- Smadja, E. (2015). *Freud and culture*. Karnac Books Ltd.
- Sharf, S.S. (2014). *Psikoterapi ve psikolojik danışma kuramları*. (N. Voltan Acar, Çev Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık
- Toktay, S. B. (2018). “Şey”; bana hem en mahrem hem de yabancı olan. *Suret Psikokültürel Analiz Dergisi*. 10, 201-214.
- Tunaboşlu İkiz, T. (2006). Psikanaliz uygar adam işi midir? *Cogito, Freud ve Kültür*. 49, 112-116.